

УДК 005.334:330.101.542
DOI 10.15673/fie.v16i4.3059

Шалений В.А.

кандидат економічних наук, доцент

кафедра торгівельного підприємництва, товарознавства та управління бізнесом

Одеський національний технологічний університет

вул. Канатна 112, м. Одеса, Україна, 65039

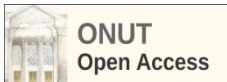
E-mail: shalenyu_tz@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-2671-4776

РОЗВИТОК КАТЕГОРІАЛЬНО-ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ В КОНТЕКСТІ СИНЕРГЕТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ

У статті досліджено трансформацію категоріально-понятійного апарату антикризового управління під впливом синергетичної парадигми. Важливо підкреслити, що зміни у категоріально-понятійному апараті антикризового управління відображають не лише еволюцію наукових підходів, а й глибокі трансформаційні процеси, що відбуваються у функціонуванні підприємств, галузей та економічних систем загалом. Відтак, дослідження розвитку КПА має враховувати як концептуальні зміни у теорії антикризового управління, так і практичні виклики, зумовлені нестабільністю економічного середовища. Обґрунтовано необхідність переосмислення традиційних визначень та концептів з урахуванням нелінійності економічних процесів та емерджентних властивостей складних систем. Розкрито взаємозв'язок між основними поняттями та категоріями, що формують теоретико-методологічну основу антикризового управління в умовах нелінійної динаміки економічних процесів. Обґрунтовано напрями подальшого розвитку категоріально-понятійного апарату для забезпечення більш глибокого розуміння механізмів самоорганізації та емерджентних властивостей складних систем в контексті антикризового управління.

Ключові слова: антикризове управління, синергетична парадигма, категоріально-понятійний апарат, точка біфуркації, емерджентні властивості, самоорганізація, нелінійна динаміка, трансформаційна криза, антикризова резилієнтність, синергетичний ефект.

This work is licensed under a *Creative Commons Attribution 4.0 International License*
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В умовах стрімких трансформацій глобального економічного середовища та зростаючої нестабільності світових ринків особливої актуальності набуває проблема теоретико-методологічного забезпечення антикризового управління. Традиційні підходи до антикризового менеджменту, що базуються на лінійній парадигмі управління, все частіше демонструють свою обмеженість та неспроможність адекватно відповісти на виклики сучасності. Водночас, синергетична парадигма, яка розглядає економічні системи як складні нелінійні утворення, здатні до самоорганізації, відкриває нові перспективи для розвитку теорії та практики антикризового управління.

Аналіз наукової літератури свідчить про наявність суттєвих розбіжностей у трактуванні базових понять антикризового управління, що ускладнює формування цілісної теоретико-методологічної бази та знижує ефективність практичних антикризових заходів. Існуючий категоріально-понятійний апарат антикризового управління значною мірою сформувався в рамках класичної управлінської парадигми і не пов-

ною мірою відображає синергетичну природу кризових явищ та процесів. Зокрема, потребують уточнення та переосмислення з позицій синергетичного підходу такі фундаментальні категорії як «криза», «антикризове управління», «кризовий потенціал», «антикризовий потенціал», «кризова стійкість».

Особливої гостроти набуває проблема відсутності системного підходу до інтеграції синергетичних концептів у категоріально-понятійний апарат антикризового управління. Існуючі спроби такої інтеграції часто мають фрагментарний характер і не враховують всієї складності взаємозв'язків між різними аспектами кризових явищ та процесів управління ними. Недостатня розробленість теоретико-методологічних засад синергетичного підходу в антикризовому управлінні призводить до обмеженості інструментарію діагностики та прогнозування кризових явищ, неврахування нелінійного характеру розвитку кризових процесів при розробці антикризових стратегій, недооцінки ролі самоорганізаційних механізмів у подоланні кризових явищ та зниження адаптивності й гнучкості систем антикризового управління.

Зазначені протиріччя обумовлюють необхідність комплексного дослідження проблеми розвитку категоріально-понятійного апарату антикризового управління в контексті синергетичної парадигми. Актуальність даної проблеми посилюється в умовах зростання складності та непередбачуваності економічного середовища, що вимагає формування адекватного теоретико-методологічного базису для розробки ефективних механізмів антикризового управління. Наукова проблема полягає у необхідності подолання невідповідності між існуючим категоріально-понятійним апаратом антикризового управління, що ґрунтується переважно на принципах лінійної парадигми, та потребою у відображенні синергетичної природи кризових явищ і процесів в сучасних соціально-економічних системах.

Вирішення цієї проблеми створить передумови для формування цілісної теоретико-методологічної бази антикризового управління на засадах синергетичної парадигми, що дозволить розробити більш ефективні інструменти діагностики та прогнозування кризових явищ, підвищити адаптивність та результативність систем антикризового управління, а також забезпечити більш глибоке розуміння механізмів розвитку та подолання криз у складних соціально-економічних системах.

Аналіз останніх публікацій по проблемі.

Аналіз наукової літератури свідчить про значний інтерес дослідників до проблематики антикризового управління та застосування синергетичного підходу в економічних дослідженнях. Зокрема, Л.А. Зверук досліджує особливості антикризового управління в умовах інноваційного розвитку, наголошуючи на необхідності врахування нелінійності економічних процесів при формуванні антикризових стратегій [1]. Розвиваючи цю думку, С.В. Коломієць глибоко аналізує категорії синергетики в економічних дослідженнях, акцентуючи увагу на нелінійності соціально-економічних систем як їх фундаментальній властивості [2]. Важливим аспектом антикризового управління є діагностика кризових явищ. З.Б. Литвин обґрунтовує необхідність діагностики в системі антикризового управління, підкреслюючи важливість своєчасного виявлення кризових явищ [3]. У свою чергу, Т.Л. Мостенська та Е.О. Юрій систематизують інструменти антикризового управління, пропонуючи їх класифікацію та визначаючи умови ефективного застосування [4]. Механізми антикризового управління детально досліджуються в роботі А.А. Олешка, який розглядає специфіку їх функціонування у фінансових корпораціях та пропонує шляхи підвищення їх ефективності [5]. Особливу увагу розвитку кризових явищ приділяє Т.С. Пічугіна, яка аналізує послідовність розгортання кризи та особливості управління на різних її етапах [6]. Значний внесок у розвиток методології антикризового управління зробила О.В. Раєвнева, запропонувавши комплексний підхід до моделювання антикризового управління на регіональному рівні [7]. Її дослідження демонструє важливість системного підходу

та врахування синергетичних ефектів у процесах антикризового управління. Триваюча війна актуалізує дослідження антикризового управління в умовах значних зовнішніх викликів. Б.С. Ватченко та Р.С. Шаранов [8] розглядають особливості антикризового управління підприємством в умовах війни. С.Т. Пілецька, Ю.Ю. Копча, С.Ю. Камишна [9] досліджують роль контролінгу в системі антикризового управління. Стратегічні аспекти антикризового управління розкриваються у працях І. Єпіфанової та Д. Болотнова [10], Р.В. Тульчинського, С.О. Кириченка, А.В. Ружицького, С.В. Салоїда [11]. Науковці наголошують на важливості стратегічного підходу до формування системи антикризового управління.

Проведений аналіз наукових праць свідчить про необхідність подальшого розвитку категоріально-понятійного апарату антикризового управління з урахуванням принципів синергетичної парадигми. Особливої уваги потребують питання інтеграції синергетичних концептів у методологію антикризового управління та розробки відповідного інструментарію діагностики та прогнозування кризових явищ.

Формулювання цілей дослідження. Метою дослідження є теоретико-методологічне обґрунтування та розвиток категоріально-понятійного апарату антикризового управління на основі інтеграції принципів синергетичної парадигми для підвищення ефективності діагностики, прогнозування та подолання кризових явищ у сучасних соціально-економічних системах.

Завдання дослідження. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- проаналізувати та систематизувати існуючі трактування базових категорій антикризового управління.
- уточнити зміст та взаємозв'язки ключових категорій антикризового управління з позицій синергетичного підходу.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Сучасний етап розвитку теорії антикризового управління характеризується суттєвою трансформацією категоріально-понятійного апарату під впливом синергетичної парадигми. Традиційні визначення та концепти потребують переосмислення з урахуванням нелінійності економічних процесів та емергентних властивостей складних систем.

Категоріально-понятійний апарат (КПА) антикризового управління виступає інформаційним віддзеркаленням сутності матеріальних процесів, що відбуваються в економічних системах. Оскільки ці процеси є динамічними та еволюціонують під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, відповідні зміни у категоріальному апараті повинні відображати реальні трансформації у функціонуванні підприємств, галузей та економіки загалом. Недостатньо розглядати КПА у відриві від практичних змін, адже саме вони визначають необхідність переосмислення основних понять і концепцій антикризового управління.

Зокрема, сучасна економічна нестабільність, розвиток цифрових технологій, зміна моделей управління кризовими явищами та зростаюча роль адаптивних стратегій впливають на зміст понять «криза», «антикризове управління», «антикризовий потенціал» тощо. Такі категорії мають не лише теоретичне значення, але й практичну цінність, оскільки вони формують управлінські рішення, спрямовані на забезпечення стійкості та адаптивності економічних систем.

Таким чином, розвиток категоріально-понятійного апарату є закономірним процесом, що безпосередньо пов'язаний із еволюцією матеріальних економічних процесів. У цьому контексті синергетичний підхід дозволяє розглядати кризу не лише як деструктивне явище, а й як точку біфуркації, що створює можливості для подальшого якісного оновлення економічних систем.

Базове поняття «криза» в контексті синергетичного підходу набуває нового змістовного наповнення. Якщо традиційно криза розглядалась переважно як негативне явище, що порушує нормальне функціонування системи, то з позицій синергетики криза постає як закономірний етап розвитку, точка біфуркації, в якій система отримує можливість якісного оновлення. Це дозволяє розглядати кризу не лише як загрозу, але й як можливість для трансформації та розвитку.

Поняття «антикризове управління» також потребує уточнення з урахуванням принципів синергетики. В новому розумінні це не просто комплекс заходів щодо подолання кризових явищ, а система управління, орієнтована на підтримку оптимального рівня складності та різноманітності, що забезпечує адаптивність та розвиток системи в умовах нестабільного середовища. Важливим елементом понятійного апарату стає концепт "точки біфуркації" - критичного стану системи, в якому відбувається вибір подальшої траєкторії розвитку. На відміну від традиційного розуміння кризової точки як моменту максимального загострення протиріч, точка біфуркації розглядається як момент якісної перебудови системи, що характеризується підвищеною чутливістю до малих впливів.

Поняття «стійкість» також набуває нового змісту. В синергетичній парадигмі стійкість розглядається не як здатність системи зберігати незмінний стан, а як здатність підтримувати динамічну рівновагу через механізми самоорганізації. При цьому важливу роль відіграє концепт "структурної стійкості" – здатності системи зберігати базові функціональні характеристики при якісних трансформаціях. Суттєвого розвитку потребує поняття «антикризова стратегія». В контексті синергетичного підходу це не просто план дій щодо подолання кризи, а комплексна програма управління траєкторією розвитку системи в просторі можливих станів з урахуванням наявних атракторів та точок біфуркації.

Важливим елементом категоріального апарату стає поняття «синергетичний ефект кризи» – результат взаємного підсилення різних кризових факто-

рів, що може призводити як до руйнівних наслідків, так і до появи нових можливостей розвитку. Це поняття дозволяє краще зрозуміти механізми розвитку кризових явищ та розробляти більш ефективні антикризові заходи. Потребує уточнення поняття «антикризовий потенціал» – в синергетичному контексті це не просто сукупність ресурсів та можливостей подолання кризи, а здатність системи до самоорганізації та якісного оновлення в критичних станах. При цьому важливу роль відіграє концепт «адаптивного потенціалу» – здатності системи пристосовуватись до змін через перебудову внутрішніх структур та зв'язків.

Розвитку потребує поняття «кризова діагностика». В контексті синергетичного підходу це не просто виявлення симптомів кризи, а комплексний аналіз динамічних характеристик системи з метою ідентифікації точок біфуркації та оцінки можливих траєкторій розвитку. При цьому особлива увага приділяється показникам нестійкості та структурних змін. Важливим елементом понятійного апарату стає концепт «емерджентних властивостей кризи» – нових якостей, що виникають на рівні системи в цілому і не зводяться до простої суми кризових явищ в окремих підсистемах. Це поняття дозволяє краще зрозуміти системний характер кризових процесів. В контексті синергетичної парадигми розвивається поняття «антикризової стійкості» – здатності системи зберігати життєздатність в умовах кризи не через протидію змінам, а через ефективну адаптацію та трансформацію. При цьому важливу роль відіграє концепт «динамічної стійкості» – здатності системи підтримувати стійкий розвиток в умовах постійних змін.

Потребує уточнення поняття «антикризовий моніторинг» – в новому розумінні це не просто спостереження за індикаторами кризи, а система відстеження динамічних характеристик та структурних змін, що дозволяє прогнозувати можливі точки біфуркації та оцінювати потенційні траєкторії розвитку. Важливим елементом категоріального апарату стає поняття «трансформаційної кризи» – особливого типу кризових явищ, пов'язаних з якісною перебудовою системи в умовах глибоких структурних змін. Це поняття особливо актуальне для аналізу сучасних економічних процесів. Розвитку потребує поняття «антикризової резиліентності» – здатності системи відновлюватись після кризових впливів не через повернення до попереднього стану, а через формування нових, більш ефективних структур та механізмів функціонування. Важливим концептом стає «простір можливих станів системи», що можна визначити як сукупність потенційних конфігурацій, між якими система може переміщуватись в процесі розвитку кризи. Це поняття дозволяє краще зрозуміти множинність можливих траєкторій розвитку та роль управлінських впливів у їх виборі.

В контексті синергетичної парадигми розвивається поняття «антикризової самоорганізації» як здатності системи спонтанно формувати нові структури та механізми функціонування в відповідь на

кризові виклики. При цьому важливу роль відіграє концепт «організаційної пам'яті» – здатності системи накопичувати та використовувати досвід подолання кризових ситуацій. Потребує уточнення поняття «антикризової ефективності»: в синергетичному контексті це не просто співвідношення витрат та результатів антикризових заходів, а інтегральна характеристика здатності системи до якісного оновлення та розвитку в умовах кризи. Важливим елементом понятійного апарату стає концепт «кризового патерну» – типового сценарію розвитку кризових явищ, що може повторюватись на різних рівнях організації системи. Це поняття дозволяє виявляти загальні закономірності в розвитку кризових процесів. Розвитку потребує поняття «антикризової компетентності» – в новому розумінні це не просто набір знань та навичок управління в кризових ситуаціях, а здатність розуміти та використовувати закономірності нелінійної динаміки складних систем.

Таким чином, розвиток категоріально-понятійного апарату антикризового управління в контексті синергетичної парадигми створює нову теоретико-методологічну основу для розуміння природи кризових явищ та розробки ефективних механізмів антикризового управління. Це особливо важливо в умовах зростаючої складності та нестабільності економічних систем. Подальший розвиток категоріально-

понятійного апарату має бути спрямований на більш глибоке розуміння нелінійної природи кризових процесів, механізмів самоорганізації та емерджентних властивостей складних систем. Це дозволить розробляти більш ефективні підходи до антикризового управління, що враховують сучасні реалії економічного розвитку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження показало, що категоріально-понятійний апарат антикризового управління зазнає суттєвих змін під впливом синергетичної парадигми. Традиційні категорії, такі як «криза» та «антикризове управління», вимагають переосмислення з урахуванням нелінійності економічних процесів та емерджентних властивостей складних систем. Особливого значення набуває концепція точки біфуркації, яка дозволяє розглядати кризу як не лише загрозу, а й можливість для якісного оновлення системи.

Синергетичний підхід сприяє розвитку нових концепцій в антикризовому управлінні, таких як антикризова стійкість, антикризовий потенціал, трансформаційна криза та синергетичний ефект кризи. Визначено, що ефективне управління кризовими ситуаціями вимагає інтеграції механізмів самоорганізації, а також адаптивних стратегій, орієнтованих на підтримку динамічної рівноваги системи.

Література

1. Зверук Л. А. Антикризове управління підприємством в умовах інноваційного розвитку // Інтернаука. 2017. № 1(2). С. 69–75.
2. Коломієць С.В. Категорії синергетики в економічних дослідженнях: нелінійність соціально-економічних систем // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Сер. Економіка і управління. 2020. Том 31(70). № 3. С. 191–197. doi: 10.32838/2523-4803/70-3-66
3. Литвин З. Б. Необхідність діагностики в умовах антикризового управління діяльністю підприємства // Економічний аналіз. 2015. Т. 21. № 2. С. 152–156
4. Мостенська Т. Л., Юрій Е. О. Інструменти антикризового управління // Український журнал прикладної економіки. 2019. Т. 4. № 1. С. 64–72.
5. Олешко А. А. Механізм антикризового управління фінансовими корпораціями // Ефективна економіка. 2018. № 2. С. 12–20.
6. Пічугіна Т. С. Розвиток кризи: послідовність та особливості управління на підприємстві // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. 2014. Вип. 2. С. 228–240.
7. Раєвнева О. В. Моделювання антикризового управління регіоном. Харків: ХНЕУ, 2014. 300 с.
8. Ватченко Б.С., Шаранов Р.С. Антикризове управління підприємством в умовах війни // Економічний простір. 2022. № 182. С. 38–43. doi: 10.32782/2224-6282/182-5
9. Пілецька С. Т., Копча Ю. Ю., Камишна С. Ю. Контролінг в системі антикризового управління // Економічний вісник Донбасу. 2022. № 1(67). С. 52–58. doi: 10.12958/1817-3772-2022-1(67)-52-58
10. Єпіфанова І., Болотнов Д. Місце стратегії в системі антикризового управління підприємствами // Вісник Хмельницького національного університету. 2022. Т. 306. № 3. С. 335–338. doi: 10.31891/2307-5740-2022-306-3-51
11. Тульчинський Р. В., Кириченко С. О., Ружицький А. В., Салоді С. В. Стратегічні аспекти формування системи антикризового управління підприємством // Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 9. С. 15–19. doi: 10.32702/2306-6814.2021.9.15

Стаття надійшла 15.10.2024
Стаття прийнята до друку 29.10.2024
Доступно в мережі Internet 20.12.2024

Shaleny V.

Ph.D., Associate Professor

Department of Commercial Business, Commodity Research and Business Administration

Odesa National University of Technology

Kanatna str., 112 Odesa, Ukraine, 65039

E-mail: shaleny_tz@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-2671-4776

DEVELOPMENT OF THE CATEGORIAL-CONCEPTUAL APPARATUS OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF THE SYNERGIC PARADIGM

The article carries out a comprehensive study of the categorical-conceptual apparatus transformation of the anti-crisis management under the influence of the synergistic paradigm, which takes into account modern approaches to the analysis of complex systems. Special attention is paid to justifying the need to rethink traditional definitions and concepts of anti-crisis management in the light of the non-linear nature of economic processes, as well as emergent properties that arise in the dynamics of complex systems. The article reveals a new meaningful content of the basic concepts of "crisis" and "anti-crisis management", which allows us to consider the crisis not only as a threat, but also as a natural stage in the evolution of the system, which serves as a bifurcation point. At such points, the system receives unique opportunities for qualitative renewal and transition. Special attention is paid to the development of the concept of "anti-crisis resilience", which is interpreted as the system's ability to maintain viability due to effective adaptation, transformation and use of internal potential. Within the framework of the study, new concepts were introduced and substantiated, such as "synergistic effect of crisis", which demonstrates the positive potential of crisis phenomena, "anti-crisis resilience" as the system's ability to quickly recover after crises, as well as "transformational crisis", which contributes to the reset of management mechanisms. Additionally, the content of the concepts "anti-crisis potential", "crisis diagnostics" and "anti-crisis monitoring" from the standpoint of the theory of complex systems has been clarified, which allows for a deeper understanding of the mechanisms of their interaction and influence on decision-making. The article reveals the relationship between key concepts that form the theoretical and methodological basis of anti-crisis management in the conditions of non-linear dynamics of economic processes. Prospective directions for the further development of the categorical-conceptual apparatus, aimed at providing a deeper understanding of the mechanisms of self-organization.

Key words: anti-crisis management, synergistic paradigm, categorical-conceptual apparatus, bifurcation point, emergent properties, self-organization, nonlinear dynamics, transformational crisis, anti-crisis resilience, synergistic effect.

References

1. Zveruk, L. A. (2017). Antykryzove upravlinnia pidpriemstvom v umovakh innovatsiinoho rozvytku. *Inter-nauka*, 1(2), 69–75.
2. Kolomiets, S. V. (2020). Kateorii synerhetyky v ekonomichnykh doslidzhenniakh: neliniinist sotsialno-ekonomichnykh system. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Ser. Ekonomika i upravlinnia*, 31(70), 3, 191–197. doi: 10.32838/2523-4803/70-3-66
3. Lytvyn, Z. B. (2015). Neobkhdnist diahnostyky v umovakh antykryzovoho upravlinnia diialnistiu pidpriemstva. *Ekonomichniy analiz*, 21(2), 152–156
4. Mostenska, T. L., & Yurii, E. O. (2019). Instrumenty antykryzovoho upravlinnia. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky*, 4(1), 64–72.
5. Oleshko, A. A. (2018). Mekhanizm antykryzovoho upravlinnia finansovymy korporatsiiamy. *Efektivna ekonomika*, 2, 12–20.
6. Pichuhina, T. S. (2014). Rozvytok kryzy: poslidovnist ta osoblyvosti upravlinnia na pidpriemstvi. *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh*, 2, 228–240.
7. Raievniova, O. V. (2014). *Modeliuvannia antykryzovoho upravlinnia rehionom*. KhNEU.
8. Vatchenko, B. S., & Sharanov, R. S. (2022). Antykryzove upravlinnia pidpriemstvom v umovakh viiny. *Ekonomichniy prostir*, (182), 38–43. doi: 10.32782/2224-6282/182-5
9. Piletska, S. T., Kopcha, Yu. Yu., & Kamyshna, S. Yu. (2022). Kontrolinh v systemi antykryzovoho upravlinnia. *Ekonomichniy visnyk Donbasu*, 1(67), 52–58. doi: 10.12958/1817-3772-2022-1(67)-52-58

10. Yepifanova, I., & Bolotnov, D. (2022). Mistse stratehii v systemi antykrizovoho upravlinnia pidpriemstvamy. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 306(3), 335–338. doi: 10.31891/2307-5740-2022-306-3-51
11. Tulchynskiy, R. V., Kyrychenko, S. O., Ruzhytskyi, A. V., & Saloid, S. V. (2021). Stratehichni aspekty formuvannia systemy antykrizovoho upravlinnia pidpriemstvom. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 9, 15–19. doi: 10.32702/2306-6814.2021.9.15

Received 15 October 2024

Approved 29 October 2024

Available in Internet 20.12.2024

Цитування згідно ДСТУ 8302:20

Шалений В.А. Розвиток категоріально-понятійного апарату антикризового управління в контексті синергетичної парадигми // Економіка харчової промисловості. 2024. Т.16, вип. 4. С. 10-15. doi 10.15673/fie.v16i4.3059

Cite as APA style citation

Shaleny, V. (2024). Development of the categorial-conceptual apparatus of anti-crisis management in the context of the synergic paradigm. *Food Industry Economics*, 16(4), 10-15. doi 10.15673/fie.v16i4.3059